

บทที่ 5 การเลี้ยงสัตว์ และการจับสัตว์น้ำ

5.1 การเลี้ยงสัตว์

หลักฐานเกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์ของชาวไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับหลักฐานในสมัยอยุธยา จึงไม่สามารถทำให้ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับอาชีพนี้ของคนไทยในยุคนี้ได้มากนัก หลักฐานจะมีมากขึ้นเมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ก็ได้ทราบจากบันทึกของปาลเลกัวซ์ว่าสัตว์ที่เลี้ยงและมีกันแทบทุกครัวเรือน เห็นจะได้แก่วัวและควาย นอกจากนี้ก็มีช้าง ม้า หมู เป็ด ไก่ สำหรับเป็ด และไก่นั้น ปาลเลกัวซ์บันทึกว่า “สัตว์เลี้ยงมีปีกจำพวกเป็ดและไก่นั้นเป็นสิ่งธรรมดา”¹ คงหมายถึงมีเลี้ยงกันทุกบ้าน นอกจากนี้สัตว์เลี้ยงที่มี “มากเหลือเกินในประเทศสยาม” คือหมากับแมว ปาลเลกัวซ์ให้เหตุผลว่าที่มีมากเพราะคนไทยไม่ฆ่าสัตว์นั่นเอง²

ในบรรดาสัตว์เลี้ยงที่ชาวไทยเลี้ยงไว้ในครั้งนั้น มีโคและกระบือ เป็นสัตว์ที่มีคุณค่าสูงและมีค่าสูงมาแต่สมัยอยุธยาแล้ว และยังคงมีคุณค่าสูงเรื่อยมาจนแม้ในปัจจุบัน นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6 เป็นต้นมา ได้มีการให้ความสำคัญต่อการเลี้ยงสัตว์อีก 2 ประเภท ซึ่งให้ผลผลิตที่เป็นประโยชน์มาก คือ ตัวไหม และครั่ง

5.1.1 การเลี้ยงโค - กระบือ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ โคและกระบือยังคงครองความเป็นสัตว์ที่มีคุณค่ามากถึงขนาดปาลเลกัวซ์บันทึกไว้ว่า “เป็นสัตว์ที่ประเสริฐมากสำหรับประเทศ รัฐบาลสมัยนั้นจึงห้ามมิให้ใครฆ่าสัตว์เหล่านั้น โดยวางโทษปรับไหมไว้อย่างหนัก”³

ประโยชน์ของโคกระบือมีกล่าวไว้ในเอกสารหลายแห่ง เช่นปาลเลกัวซ์เขียนไว้ว่า “เขาใช้วัวและควายไถนา และใช้วัวต่างควายต่างบรรทุกของไปในป่าก็ได้”⁴ และอีกที่หนึ่งเป็นเอกสารในสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวว่า กระบือนั้นเป็นสัตว์ที่ “ราษฎรพาไปมากิจธุระ”⁵ และอีกที่หนึ่งในร่าง

ห้องตราเพิ่มเติมชื่อพระราชบัญญัติ จ.ศ. 1238 ว่า “ราษฎรจะเอาโคกระบือไปชนแกวียน นวดเข้าไถนา ขี้เที่ยวหาปลา แลตามกระบือหาย ฤาผู้รับจ้างเข้าโรงหีบ”⁶

จะเห็นได้ว่าในแทบทุกกิจการของการทำมาหากินของราษฎรไทยต้องพึ่งพาอาศัยโค กระบือไปเสียทั้งสิ้น นับแต่การไถนาตลอดจนถึงการนวดข้าว ในกิจการทำน้ำตาลทราย แรงงาน กระบือก็จำเป็นมาก เพราะต้องอาศัยกระบือลากอ้อย และยังต้องให้โค-กระบือหมุนเครื่องหีบอ้อย อีกด้วย หากขาดแคลนโค-กระบือ ก็จะมีผลกระทบต่อการทำน้ำตาลทรายกันทีเดียว ซึ่งเกิดขึ้น มาแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5⁷ นอกจากนี้คนไทยในยุคนั้นยังนิยมใช้กระบือลากเรือในคลองที่ตื้นเขิน ที่เรือไม่สามารถผ่านไปได้อ ในยามจะขุดคลองแล้วโค กระบือก็ยังเป็นประโยชน์อีก เพราะก่อนที่ จะมีเครื่องจักรใช้ วิธีที่ง่ายที่สุดก็คือไล่ต้อนฝูงโคกระบือไปในที่ ๆ จะขุดคลอง หลังจากทำให้ดิน บริเวณนั้นหลวที่ดินตรงนั้นก็จะลีกลงไปเองเรื่อย ๆ หลังจากใช้ฝูงกระบือย่ำไปมาจนกลายเป็น คลองได้⁸

ด้วยเหตุที่โค-กระบือมีประโยชน์มากมายเหลือที่จะนำมาพรรณนาได้นี้เอง จึงทำให้ รัฐบาลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่ปรารถนาให้เป็นสินค้าออก ดังมีหลักฐานในสมัยรัชกาล ที่ 3 ว่า คนในบังคับอังกฤษเดินทางเข้ามาดำเนินการค้าขายในดินแดนลานนา ตั้งแต่สมัยรัชกาล ที่ 3 คือเมื่ออังกฤษได้ครอบครองตะนาวศรี ราว พ.ศ. 2370 ได้มีข้าราชการอังกฤษเดินทางเข้ามา เฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ที่กรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2382 ข้าราชการผู้นั้นคือ นายแพทย์ ริชาร์ดสัน (พระราชพงศาวดารเรียกมิสเตอร์ฤทธิ์สซอน) ซึ่งได้ร้องเรียนว่าที่เมืองมอญเกิด โรคระบาด ทำให้โคกระบือล้มตายเป็นอันมาก จึงเข้ามาติดต่อขอซื้อโคกระบือจากพ่อค้าในแขวง เมืองเชียงใหม่และลำพูน ปรากฏว่าเจ้าของสัตว์ได้รับเงินแล้วแต่ไม่ยอมให้สินค้าตามที่ตกลงกันได้¹⁰

ผลของการร้องเรียนครั้งนั้นปรากฏว่า เจ้าพระยาพระคลังได้ชี้แจงให้นายแพทย์ริชาร์ดสัน ทราบว่า ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นกำลังราชการแผ่นดินในด้านการศึกสงครามถ้าปล่อยให้ลูกค้า ซื่อออกไปแล้ว บ้านเมืองก็จะขาดกำลังและพาหนะที่สำคัญไป ฉะนั้นรัฐบาลจึงไม่อาจอนุญาตให้ มีการซื้อขายสินค้าประเภทนี้ได้ และทางการจะจัดข้าหลวงขึ้นไปดำเนินการติดตามเงินเพื่อ ชำระคืนให้แก่คนอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษทุกคน¹¹

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงให้ความสำคัญกับสัตว์เลี้ยง เหล่านี้ ถึงกับออกประกาศให้ความคุ้มครองอย่างจริงจังคือมิให้ยิงปืนเล็กในบริเวณที่วัด หรือ ที่บ้าน และที่ป่าที่ทุ่ง และห้ามยิงช้างม้าโคกระบือ และสัตว์ที่เจ้าของเขาหวงห้ามไว้ ถ้าผู้ใด บังอาจยิงปืนผิดกฎหมาย จะถูกปรับใหม่เป็นเงินตั้งแต่ 160 บาทขึ้นไป และ 400 บาทลงมาตามที่

ยิ่งมากและน้อย ถ้าหากไปยิงถูกข้าง ม้า โค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ สัตว์ที่มีเจ้าของเลี้ยงอยู่ทำให้ตายจะต้องคิดเงินตามราคาของสัตว์นั้น ๆ¹² แสดงว่าสัตว์ต่าง ๆ มีค่าตัว แต่ไม่พบหลักฐานในสมัยรัตนโกสินทร์นี้จึงสันนิษฐานว่า น่าจะใช้แนวเดียวกับอัตราเดิมที่ใช้ในสมัยอยุธยา

ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 รัฐบาลก็ให้ความสำคัญกับสัตว์ประเภทนี้มากยิ่งขึ้น และมีการส่งเสริมในเชิงวิชาการมากขึ้น นับตั้งแต่การผสมพันธุ์ การกำจัดโรคระบาด การควบคุมการซื้อขายภายในประเทศ ตลอดจนการผลิตและควบคุมการส่งเป็นสินค้าออก

ในการเพิ่มจำนวนโคกระบือ ควบคุมไปกับสัตว์ประเภทอื่นด้วยคือ สุกร ม้า เพื่อให้ได้จำนวนมากขึ้น และได้พันธุ์ที่ดีขึ้น ทางรัฐบาลได้นำเอาพันธุ์ต่างประเทศมาเลี้ยงผสมกับพันธุ์พื้นเมือง ทำให้ได้พันธุ์ที่มีขนาดใหญ่กว่า อย่างน้อยก็หนึ่งเท่าของพันธุ์พื้นเมือง นอกจากนั้นยังทำให้มีโรคเบาบางลงด้วย สัตว์พันธุ์ใหม่นี้เติบโตเร็วและมีผละกำลังมากขึ้น งานการผสมสัตว์นี้เป็นส่วนหนึ่งของแผนกสัตวแพทย์ในกรมเพาะปลูก ซึ่งมีผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศด้านนี้คือ สัตวแพทย์ปริญาชาวอังกฤษ ชื่อ นายเอช เอส. เลียนวาร์ด (Mr. H.S. Leonard M.R.C.V.S.) เป็นที่ปรึกษา¹³ งานด้านผสมพันธุ์สัตว์ได้ขยายตัวกว้างขวางออกไป โดยมีการตั้งกองประจำตามท้องถิ่นขึ้นอีก 9 แห่ง และจัดให้มีการอบรมเจ้าหน้าที่เป็นจำนวนมากขึ้น เพื่อส่งออกไปแนะนำและช่วยเหลือราษฎรตามท้องที่ต่าง ๆ ในภาคอีสาน

ครั้นถึง พ.ศ. 2457 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสัตวแพทย์ขึ้นในกรมเพาะปลูก และได้เริ่มทำการฉีดยาป้องกันโรคระบาดสัตว์ในท้องที่ที่เกิดโรคขึ้น มีการศึกษาโรคและฉีดยาโรคระบาดของโคกระบือ เพื่อเป็นการทำนุบำรุงในการทำไร่ไถนาด้วย¹⁴

ในเรื่องการซื้อขายโคกระบือภายในประเทศนั้น ทางรัฐบาลในรัชกาลที่ 5 ก็ได้วางมาตรการควบคุมไว้เป็นอย่างดี กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานโรงพิมพ์หลวงตีพิมพ์ตัวฎีกาสำหรับรูปพรรณเจ้าของและข้างม้า โคกระบือพระราชทานออกไปให้เจ้าเมืองกรมการหัวเมืองชั้นนอก ถ้าลูกค้าไทย มอญ ลาว เขมร พม่า ดองชู แขกจะมาเที่ยวซื้อข้างม้าโคกระบือ ณ แขวงเมืองเมื่อไรก็ให้ผู้ขายกับผู้ซื้อนำข้างม้าโคกระบือ มาให้เจ้าเมืองกรมการทำบัญชีรูปพรรณ ข้าง ม้า โคกระบือไว้สำหรับเมือง แล้วเขียนชื่อเจ้าของ และรูปพรรณข้าง ม้า โคกระบือ ลงในตัวฎีกาพิมพ์ตามช่องซึ่งระยะว่างไว้ให้นว่านายนั้น ภรรยาชื่อ นั้น ตำนินที่นั้น อยู่บ้านนั้น อ่าเภอกำนันนั้น แขวงเมืองนั้น ให้ต่อเลขศักราชเท่านั้น ปีนั้น ศกข้างท้ายหนังสือพิมพ์ตั้งแต่ ณ วันค่า ปีฉลูนพศก ศักราช 1239 สืบไป ไม่ให้เรียกค่าธรรมเนียมสิ่งใด หนังสือเดินทางนั้นให้เขียนด้วยเส้นหมึกดำ ประทับตราผู้ว่าราชการเมือง บอกชื่อ

ผู้ซื้อผู้ชาย และจำนวนข้างม้าโคกระบือลงในหนังสือเดินทางว่า นายนั้นมาขายโคกระบือ ทั้งฎีกาพิมพ์รูปพรรณเจ้าของและโคกระบือ ให้แก่นายนั้น ภรรยาชื่อนั้น อยู่บ้านนั้น แขวงเมืองนั้น เท่านั้น ฎีกาพิมพ์สำหรับโคกระบือเท่านั้นฉบับให้ผู้ซื้อไปเป็นสำคัญค่าหนังสือเดินทางนั้น เรียกอย่าให้เกินอย่างธรรมเนียม ที่เคยเรียกมาแต่ก่อนเป็นอันขาด¹⁵

กรณีลูกค้าพาข้างม้าโคกระบือมาถึงบ้านใดเมืองใด จะขายข้างม้าโคกระบือให้แก่กันหมดตามจำนวนหนังสือเดินทาง ก็ให้ลูกค้าพาข้างม้าโคกระบือมาให้เจ้าเมือง กรมการเมืองชั้นนอกหรือกรมการกำนัน รองกำนัน นายตำบลชั้นใน ทำรูปพรรณลงในตัวพิมพ์ใหม่ให้ได้ซื้อขายกันตัวพิมพ์สำหรับข้างม้าโคกระบือเดิมนั้น ให้เจ้าเมืองกรมการเมืองนั้น ๆ และนายตำบลนั้น ๆ เรียกมาสักหลังประทับตราว่าข้างม้าโคกระบือตัวนี้ซื้อขายมีตัวพิมพ์ใหม่แล้ว ตัวพิมพ์ฉบับนี้ใช้ไม่ได้ ส่งมาให้เจ้าเมืองกรมการรักษาไว้ ค่าหนังสือเดินทางเรียกตามกระบิลเมือง และตามพระราชบัญญัติเก่า หรือจะแบ่งขายข้างม้าโคกระบือเท่าไร ให้เจ้าเมืองกรมการชั้นนอก และนายตำบลเมืองชั้นในทำรูปพรรณข้างม้าโคกระบือลงในตัวพิมพ์ใหม่ ให้เจ้าเมืองกรมการชั้นนอก นายตำบลเมืองชั้นใน สักหลังประทับตราหนังสือเดินทางเดิมว่า ข้างม้าโคกระบือตามจำนวนหนังสือเดินทางนี้เจ้าของขายแล้วเท่านั้น คั้นหนังสือเดินทางให้เจ้าของไปเป็นสำคัญ¹⁶

นอกจากนี้ เกี่ยวกับสถานที่ซื้อขาย รัฐบาลก็ยังจัดสถานที่ซื้อขายโคกระบือไว้เป็นสัดส่วนอีกด้วย กล่าวคือจัดให้มีกำหนดตำบลที่ซื้อขายโคกระบือในแขวงกรุงเทพฯ และหัวเมืองฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ ฝ่ายตะวันออกฝ่ายตะวันตก เมืองหนึ่งสามตำบลสี่ตำบล ตามเมืองใหญ่เมืองน้อย ซึ่งเป็นทางราษฎรเดินทางไปมา ให้มีกรมการกำนันกำกับอยู่ที่นั่นเป็นนิตยสำหรับทำบัญชีรูปพรรณผู้ชาย และรูปพรรณโคกระบือด้วย ที่ทรงดำริเช่นนี้เพราะต้องการให้โจรผู้ร้ายซึ่งลักโคกระบือราษฎรจะได้ลดน้อยลงไป¹⁷

ผู้ที่รับคำพระราชโองการไปดำเนินงานคือ พระยาอินทราธิบดีราชรองเมืองเจ้ากรมกองกระเวรขวา พระเทพผลู เจ้ากรมกองกระเวรซ้าย ให้ไปพิเคราะห์ดูในแขวงอำเภอกรุงเทพฯ ผังตะวันออกตะวันตก หากที่ตั้งให้ราษฎรซื้อขายโคกระบือได้สักกี่ตำบล ให้พระยาอินทราธิบดีสี่ราชรองเมือง พระเทพผลูรับฎีกาพิมพ์ต่อเจ้าพนักงานโรงพิมพ์หลวงมา แล้วประกาศให้ราษฎรในแขวงอำเภอทราบโดยทั่วกันถึงที่ตั้งที่จะให้ราษฎรซื้อขายโคกระบือ แล้วให้มีอำเภอกำนัน เสมียนกำกับ ทำรูปพรรณให้ซื้อขายกันอยู่ ณ ตำบลบ้านนั้น อำเภอเป็นที่นั้น กำนันชื่อนั้น เสมียนชื่อนั้น ถ้าราษฎรนำโคกระบือมาซื้อขายจำนำ แลกเปลี่ยนกันมากน้อยเท่าใดก็ให้อำเภอกำนันปฏิบัติอย่างที่ประกาศข้างบน นอกจากนั้นให้ซื้อขายกันในวันเดียว ผู้ใดไม่ทำตาม

ขึ้นลักลอบซื้อขายโคกระบือนอกจากตำบลที่ประกาศนี้ ก็จะถูกชำระโทษ การประกาศสถานที่นี้ ให้ประกาศให้ราษฎรในแขวงอำเภอให้ทราบทั่วกันเดือนหนึ่งก่อน ถ้าพ้นกำหนดเดือนหนึ่งแล้ว จึงให้พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง และพระเทพผลูจัดอำเภอกำนันไปตั้งอยู่ตามกำหนด ที่ประกาศทุกตำบล แล้วให้ยื่นหางว่าวกำหนดที่ และชื่ออำเภอกำนันให้ทราบ¹⁸

ส่วนการซื้อขายเนื้อโคกระบือนั้น ก็มีมาตรการควบคุมดังนี้คือ ผู้ใดจะฆ่าโคกระบือออก จำหน่าย ซื้อขายเนื้อเป็นอาหารเมื่อใด ต้องให้มาแจ้งความแก่เจ้าพนักงานนายตรวจโปลิศที่ สตแชน (Station) ซึ่งอยู่ในตำบลที่ใกล้กันกับที่ฆ่าสัตว์นั้นให้ทราบ และเจ้าพนักงานนายตรวจโปลิศจะมีอำนาจที่จะไปตรวจดูหนังสือตัวพิมพ์รูปพรรณสำหรับตัวสัตว์นั้น¹⁹

ในเรื่องของการส่งสัตว์ไปจำหน่ายยังต่างประเทศนั้น โคกระบือได้เป็นสินค้าออกสำคัญ ของประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 มีหลักฐาน ใน ร.ศ. 116 ไทยส่งออกไปขาย 4,891 ตัว ใน ร.ศ. 117 ส่งไป 14,310 ตัว²⁰ ตลาดของสินค้าโคมีหลักฐานอยู่ในเอกสารเล่มเดียวกันนี้ว่า เป็นเมืองสิงคโปร์ อุปสรรคสำคัญของการส่งโคออกต่างประเทศก็คือโรคระบาด ดังนั้นจึงได้มีการวางโครงการ ปราบและป้องกันโรคริ้นเดอร์เปสต์โดยตั้งด่านกักสัตว์ขึ้น ส่งสัตวแพทย์ไปทำการปราบและ ป้องกันโรคระบาดทั่วพระราชอาณาจักร โดยจัดทำขึ้นที่หัวเมืองปักษ์ใต้ก่อน นับตั้งแต่ชุมพรลง ไปจนถึงชายพระราชอาณาเขต ได้ส่งพนักงานสัตวแพทย์ออกไปกำกับประจำท้องที่ และตั้งเป็น ด่านกักสัตว์เป็นตอน ๆ โดยระวางมิให้สัตว์ที่เป็นโรคจากที่อื่นนำเชื้อโรคเข้ามาในท้องที่นั้น ๆ กับทั้งระดมกำจัดโรคในท้องที่ โดยการฉีดยาป้องกันและทำลายเชื้อโรคต่าง ๆ ที่มีแล้วนั้นจน ลินไป แล้วจึงขยายกิจการการปราบและป้องกันโรคสัตว์ระบาดไปในภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียง ตะวันออก ตามลำดับ ปรากฏว่า เมื่อ พ.ศ. 2470 รัฐบาลได้ส่งสัตวแพทย์ไปทำการป้องกันและรักษาโรค โคกระบือที่เจ็บป่วยเกือบ 150,000 ตัว ส่งเจ้าหน้าที่สัตวแพทย์ไปประจำจังหวัดและมณฑลต่าง ๆ และตั้งกองบำรุงสัตว์ กองทำวัคซีน และเซรุ่มที่สถานีปากช่อง อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ตั้งกองผสมพันธุ์โคขึ้นที่ท่าพระ จังหวัดขอนแก่นเป็นต้น และในสมัยนั้น เจ้าพระยาพลเทพได้เสนอให้ มีพระราชบัญญัติเกี่ยวกับสัตว์พาหนะ ซึ่งได้ดำเนินร่างสำเร็จออกมาเป็นพระราชบัญญัติใน พ.ศ. 2474²¹

หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ในการที่จะนำช้างม้าโคกระบือออกไปขายต่างประเทศ ทาง การ มีคำสั่งว่าต้องให้ทำหนังสือออกมาขออนุญาตที่จะบรรทุกออกไปเหมือนกับสินค้าอื่น ๆ ก่อนที่จะ บรรทุกลงเรือ เจ้าพนักงานกรมศุลกากรจะได้ไปตรวจดูหนังสือพิมพ์รูปพรรณสำหรับตัวสัตว์ ที่จะบรรทุกออกไปให้ถูกต้องตามพระราชบัญญัติ²²

5.1.2 การเลี้ยงข้าง-ม้า

วิธีการเลี้ยงสัตว์ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ไม่มีการบินทีกเรื่องราวเอาไว้ นอกจากกฎหมายที่ประกาศในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่แสดงคุณค่าของสัตว์เลี้ยงบางจำพวกเอาไว้ ได้แก่ประกาศ พ.ศ. 2397 ให้ยอมรับฐานะของข้าง และม้าว่า ข้างและม้าเป็นสัตว์ที่มีชาติมีสกุลให้เรียกว่าข้างหนึ่ง สองข้าง ม้าหนึ่ง สองม้า ไม่ควรเรียกว่า ตัวหนึ่งสองตัว แต่สัตว์เดรัจฉานนอกจากข้างและม้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงให้เรียกว่าตัวหนึ่งหรือสองตัว เช่นเต่าหนึ่งตัว, หรือเต่าสองตัว เป็นต้น²³

การเลี้ยงข้าง ก็เลี้ยงไว้เพื่อลากซุงในทางภาคเหนือของประเทศ นอกจากนั้นก็ใช้สำหรับบรรทุกสินค้าไปขายต่างเมือง

สำหรับการเลี้ยงม้า ในเมืองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คนยังไม่นิยมเลี้ยงกันนัก เพราะมีม้าจำนวนน้อยมากในเมืองไทยขณะนั้น ปาลเลกัวซ์บันทึกไว้ว่ามีผู้นำมาถวายพระมหากษัตริย์ประมาณ 100 ตัว ส่วนชาวบ้านไม่มีการเลี้ยงม้ากันเลย นอกจากในหัวเมืองไกล ๆ เท่านั้น ฉะนั้นในสมัยนั้น “สัตว์ชนิดนี้เกือบไม่มีประโยชน์อันใดเลย”²⁴

5.1.3 การเลี้ยง เป็ด-ไก่-สุกร

ชาวไทยเลี้ยง เป็ด ไก่ และสุกรไว้เป็นอาหารเป็นส่วนมาก สำหรับการเลี้ยงเป็ดไก่ไม่มีเอกสารทางประวัติศาสตร์บันทึกไว้ ส่วนการเลี้ยงสุกรก็พอมีบ้าง คือ บันทึกของปาลเลกัวซ์กล่าวไว้ว่า หมูที่เลี้ยงเป็นพันธุ์เต็มท้องติดดิน รสชาติของเนื้อนุ่มอร่อยและย่อยง่าย ใช้บริโภคกันเป็นอาหารทั่วไป นิยมกันมากโดยเฉพาะในหมู่ชาวจีน นอกจากมีหมูบ้านแล้วก็มีหมูป่า หรือหมูเถื่อนเป็นจำนวนมาก มันไม่ทำร้ายคนแต่จะเข้าทำลายไร่มันและไร่ข้าวโพดจนเกิดความเสียหายอยู่บ่อย ๆ²⁵

หนึ่งในการฆ่าสัตว์เป็นอาหารนั้น ดูจะเป็นเจตนากรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โดยเฉพาะที่ทรงปรารถนาจะไม่ให้คนทำบาป ฉะนั้นจึงทรงมีประกาศห้ามในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระองค์ทรงแนะนำให้พสกนิกรทำบุญเลี้ยงพระด้วยเครื่องเค็ม เครื่องบวดเสีย ให้เว้นจากการฆ่าสัตว์ ซึ่งแต่เดิมคนนิยมทำบุญเลี้ยงพระกันด้วยการฆ่าสุกรเปิดไก่อ้นปลา และสัตว์อื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ทรงเห็นว่าเป็นบาปและการพระราชพิธีนี้เป็นพิธีมงคลอันยิ่งใหญ่ จึงทรงมีประกาศห้ามเสีย²⁶

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462 ได้มีการส่งเสริมการเลี้ยงหมูเป็นเชิงวิชาการขึ้น ได้แก่ มีการทดลองโรคหมูขึ้นที่ตำบลปทุมวัน โดยความช่วยเหลือของสถานปาสเตอร์ (สถานเสาวภา)

ทำให้รู้จักโรคหุขึ้นหลายชนิด²⁷ ส่วนในเรื่องการเผยแพร่ความรู้ในการเลี้ยงสัตว์ รัฐบาลก็ได้จัดทำคำแนะนำในการเลี้ยงสุกร เปิด ไร่ พิมพ์แจกแก่ประชาชนเพื่อเผยแพร่ให้เกิดความนิยมและสนใจ²⁸

5.1.4 การเลี้ยงไหม

การเลี้ยงไหมเพื่อทำผ้าไหมได้ทำกันมานานแล้ว โดยเฉพาะทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ แต่เป็นการทำตามแบบที่เคยทำมาแต่โบราณ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการส่งเสริมการเลี้ยงไหมให้มีคุณภาพดีทัดเทียมกับต่างประเทศ รัฐบาลไทยจึงจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นมาทำงานด้านนี้หลายคน (ขณะนั้นประเทศญี่ปุ่นกำลังประสบความสำเร็จในการผลิตไหมออกขายตลาดโลก) เช่น นายโตยามะ (Mr. Toyama) ซึ่งเดินทางเข้ามารับราชการในเมืองไทยตั้งแต่เดือน กันยายน พ.ศ. 2444 เขาได้เดินทางไปสำรวจการเลี้ยงไหมในจังหวัดต่าง ๆ เช่น ที่นครราชสีมาเป็นต้น ได้เสนอรายงานความคิดเห็นและเสนอแนะว่า ดันหม่อนซึ่งเป็นอาหารของไหมนั้นในเมืองไทยมีหลายชนิด แต่ใบหม่อนไม่งาม เพราะราษฎรไม่ได้ดูแลเอาใจใส่เท่าที่ควร และยังไม่เข้าใจการเพาะปลูกต้นหม่อนที่ถูกต้อง ฉะนั้นกระทรวงเกษตรราธิการควรส่งเสริมการปลูกต้นหม่อนพันธุ์ดี เพราะใบหม่อนเป็นอาหารสำคัญของตัวไหม สำหรับตัวไหมในเมืองไทยนั้นมี 2 ชนิด ชนิดหนึ่งเหมือนเรือ อีกชนิดหนึ่งเป็นนึ่งขาว ไม่มีลาย บางตัวมีเลือดขาวจะชักเส้นไหมสีนวล ตัวสีเหลืองชักเส้นไหมสีเหลือง รังไหมเมืองไทยมีรูปร่างคล้ายกับรังไหมกวางตุ้ง หรือคล้ายกับรังไหมป่า รังไหมของไทยมักเป็นโรคจากแมลงวันหยอดไข่บนตัวไหม ทำให้เกิดตัวหนอนไซตัวไหมทะลุถึงท้องตัวไหม ที่ที่หนอนไซจะบวมเหมือนตัวนึ่งชนิดหนึ่งซึ่งกลายเป็นผีเสื้อ เรียกว่าผีเสื้อ “ฮอก” แล้วมักตายก่อนชักใย นายโตยามะเสนอให้รัฐบาลแก้ไขการเพาะปลูกต้นหม่อน การเลือกพันธุ์ไหมดี ๆ การเพาะเลี้ยง นำเอาวิธีทำไหมและวิธีกรอเส้นไหมที่ทันสมัยเข้ามาใช้ใน ประเทศไทย เนื่องจากการทำไหมในไทยนั้นรังไหมมีเนื้อไหมน้อยเพราะพันธุ์ไหมเลว ควรนำเอาไหมพันธุ์ไทยมาผสมกับพันธุ์ญี่ปุ่น เพื่อให้ได้ไหมพันธุ์ดีขึ้น อีกประการหนึ่งเครื่องสำหรับสาวไหมของไทยเป็นเครื่องมือหยาบ สาวไหมทำให้เส้นไหมเลวลง จึงควรเอาเครื่องของญี่ปุ่นมาใช้สาวเส้นไหมไทยทำให้เส้นไหมดีขึ้น²⁹ จึงเสนอแนะให้รัฐบาลตั้งโรงปั่นไหมขึ้นเพื่อแสดงคุณและประโยชน์ในการทำไหมให้ประจักษ์แก่ราษฎร ฝึกหัดและสอนสตรีให้มีวิชาทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการปั่นไหม เพื่อเกลี้ยกล่อมชักชวนผู้เลี้ยงไหมมีกำลังใจเพาะไหมมากขึ้น และทำให้รัฐบาลมีผลประโยชน์รายได้มากขึ้น เพื่อเป็นการส่งเสริมการเลี้ยงไหมและให้ความรู้แก่ราษฎรผู้สนใจในการเลี้ยงไหม กรมเพาะปลูกกระทรวงเกษตรราธิการจึงเปิดสอนวิธีเลี้ยงไหมขึ้น โดยกำหนด

หลักสูตรครึ่งปี ว่าด้วยต้นหม่อน ใบหม่อน การเพาะฟองไหม การเลี้ยงตัวไหม รัษารัง และการชักเส้นไหม³⁰

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 สมัยที่พระเจ้าฟ้างุ้ม กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรราชการ (พ.ศ. 2455-64) การเลี้ยงไหมได้ประสบอุปสรรคนานาประการตลอดมาเช่น ไหมเป็นโรค ทั้งการเลี้ยงต้องขาดทุนมาก ฉะนั้นการที่จะส่งเสริมให้ราษฎรเลี้ยงไหมเป็นอาชีพเพียงด้านเดียวจึงไม่อาจทำได้ คงได้แต่ส่งเสริมให้มีการเลี้ยงไหมเป็นอาชีพล่าไฟเท่านั้น กิจกรรมบำรุงไหมเพื่อให้เป็นอาชีพโดยตรงก็เป็นอันล้มเลิกไป และกองช่างไหมต่าง ๆ ก็ได้ยุบเลิกในคราวนี้ด้วย ดูจากสถิติส่งไหมออกนอกจากปี 2453 - 2462 ลดลงเรื่อย ๆ³¹

5.1.5 การเลี้ยงครั้ง

นอกจากจะมีการส่งเสริมการเลี้ยงไหมแล้ว ทางรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังส่งเสริมให้มีการเพาะครั้งขึ้นในภาคอีสานอีกด้วย คือที่บุรีรัมย์ มีการเพาะปีละ 2 ครั้ง คือเดือนธันวาคมและเดือนมิถุนายน แต่ราษฎรมักนิยมเพาะเดือนมิถุนายนมากกว่าเพราะเป็นฤดูฝนครั้งงามกว่า ต้นไม้ที่เหมาะสมสำหรับเลี้ยงครั้งได้แก่ต้นกะบุง ต้นสนวน ต้นสะแก ต้นพุทรา และต้นจามจุรี เป็นต้น³²

5.2 การจับสัตว์น้ำ

อาชีพการจับสัตว์น้ำ ดูเหมือนจะเป็นอาชีพที่ทำกันทั่วไปทุกหนทุกแห่งในอาณาจักร เพราะถ้ำน้ำลำคลองในท้องนา ตลอดจนท้องทะเลก็ล้วนแล้วแต่เป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำทั้งสิ้น มีหลักฐานการบันทึกของปาลเลกัวซ์ได้บรรยายไว้อย่างชัดเจนถึงความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในเมืองไทยในสมัยนั้นไว้หลายตอนด้วยกัน สำหรับการจับสัตว์น้ำจัดนั้นแหล่งจับก็ได้แก่ตามลำน้ำลำคลองทั่วไป ตลอดจนบริเวณท้องทุ่งท้องนา ซึ่งสังเกตได้จากท้องที่ใดทำนาปลูกข้าวกันมากท้องที่นั้นก็จะมี การจับปลา จับสัตว์น้ำจับควบคู่ไปด้วยเสมอ เช่นที่ อยุธยา อ่างทอง สุพรรณบุรี ลพบุรี ซึ่งก็เป็นแหล่งปลูกข้าวสำคัญก็พบว่าอุดมไปด้วยปลา เช่นที่ลพบุรีนั้นบอกว่าเป็นแม่น้ำลำคลองสมบูรณ์ไปด้วยปลา จึงสังเกตเห็นมีฝูงนกกระทา เบ็ดป่า นกกระสา และนกน้ำชนิดอื่น ๆ มาหากินกันมาก³³ และอีกแห่งหนึ่งคือที่อยุธยาที่ได้รับการบันทึกถึงความอุดมสมบูรณ์ของปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ ไว้อย่างน่าอัศจรรย์ว่า

*ปีหนึ่งแล้งจัด บ่อบึงแถวอยุธยาขาดน้ำไปตาม ๆ กัน
ครั้นแล้วในตอนกลางคืน มีฝนตกลงมาทำใหญ่ วันรุ่งขึ้น
ขณะที่ออกไปเดินเล่นในท้องทุ่ง ข้าพเจ้า (ปาลเลกัวซ์)*

ได้รับความประหลาดใจที่ได้เห็นบ่อมีน้ำเกือบเต็ม และมีปลาผุดปวยอยู่เป็นอันมาก ปลาเหล่านี้มาจากไหนนะ ข้าพเจ้าสอบถามชาวบ้านคนหนึ่ง เมื่อวานนี้ไม่เห็นมีปลาสักตัว เขาจึงชี้แจงให้ข้าพเจ้าทราบว่ามันมาตามฝน³⁴

ดังนั้นจึงทำให้ทราบว่ เวลาเกิดน้ำท่วมขึ้นครั้งใด ก็จะมีฝูงปลาเกิดขึ้นเป็นอันมากดังคำบันทึกของปาลเลกัวซ์ว่า

ในเวลาน้ำท่วม จำนวนปลาได้เพิ่มพูนขึ้นอย่างนับไม่ถ้วน ในท้องทุ่ง ตามกอกกและแพผัก ครั้นน้ำลดลงฝูงปลา ก็จะเคลื่อนย้าย ไหลตามน้ำไป ลงแม่น้ำลำคลองด้วยมากมายก่ายกองราวกับฝูงมด³⁵

และที่ใดมีปลาชุกชุมมากที่นั่น ก็จะมีนกนานาชนิดมาหากิน ดังคำบันทึกที่ว่า

ฉะนั้นในแม่น้ำลำคลองจึงคลาคล่ำไปด้วยนกกระสา นกกาฬน้ำ นกกระทง เปิดและนกน้ำอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก เที่ยวหาปลาเป็นอาหารทั้งกลางวันและกลางคืน ปลาบางส่วนตกคตักอยู่ในท้องทุ่ง ในบ่อหนองและบึงธรรมชาติ³⁶

5.2.1 ประเภทของสัตว์น้ำจืด

ตามแม่น้ำลำคลองและหนองบึงของอาณาจักรไทยมีปลาหลายชนิด ที่ปาลเลกัวซ์เห็นมากก็ได้แก่ปลากะโหล่ ปลากราย ปลาแมงป่อง ปลาปักเป้า ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลาไหล นอกนั้นก็ยังมีกุ้งก้ามกราม สำหรับปลาช่อนนั้นชาวไทยนิยมเอาใส่เกลือตากแดดเก็บไว้กินได้ทั้งปี และ “มีชุกชุมเหลือเกิน จนต้องทำเป็นปลาแห้งส่งไปขายเมืองจีน สิงคโปร์ และชวา”³⁷ ถือกันว่าเป็นอาหารที่ไม่แสลง และคนที่เป็นไข้ทุกชนิดบริโภคได้³⁸

สำหรับกุ้งก้ามกรามนั้น ปาลเลกัวซ์บอกว่ามีชุกชุมมากในแม่น้ำ และเป็นอาหารประจำของราษฎรไทยทีเดียว ที่จันทบุรีเขาพบว่ามีกั้งจับสัตว์น้ำในลำน้ำกันมาก ส่วนมากชาวไทยที่นั่นนิยมตกกั้ง ซึ่งมีอยู่ชุกชุม และใช้เป็นอาหารประจำของพวกชาวบ้าน การตกกั้งนั้นใช้ตกด้วยเบ็ดเด็กคนหนึ่งอาจจะตกได้ถึงวัน 100 ตัว³⁹

สำหรับปลาไหล ก็ใช้เป็นอาหารที่มีรสพิเศษ ปาลเลกัวซ์บอกว่าคนไทยจะนำไปแกงเผ็ดใส่กระทือ ตีปลีกับใบกะเพรา “เป็นอาหารวิเศษและเอร็ดอร่อยนัก”⁴⁰

จุดประสงค์ในการจับสัตว์น้ำจืด เห็นจะได้แก่ใช้เป็นอาหารประจำวันนั่นเอง แต่ถ้ามีมากเกินไปหรือรับประทานก็จะตากแห้งเก็บไว้ ซึ่งทุกคนก็จะปฏิบัติเหมือน ๆ กัน คือหลังจากน้ำที่ท่วมได้ลดลงแล้ว แม่น้ำลำคลองและหนองบ่อจะเต็มไปด้วยปลา ทุกคนจึงจับไว้ใช้ทำอาหารตลอดปี เขาจะขอดเกล็ด แช่น้ำเกลือไว้หนึ่งคืน รุ่งขึ้นก็เอาออกล้างน้ำตากแดดไว้บนตะแกรงไม้ไผ่สักสามสี่วันก็แห้งสนิท แล้วเก็บไว้ใช้บริโภคได้ ปลาเลกัวซ์มีความเห็นว่าปลาแห้งมีรสชาติคล้ายหมูแฮม เป็นอาหารที่สะอาด บางคนชอบมากกว่าเนื้อสดหรือปลาสดเสียอีก ปลาแห้งที่ทำจากปลาช่อน ได้รับความนิยมจากชาวต่างประเทศ เพราะได้ส่งเป็นสินค้าออกไปยังเมืองจีน สิงคโปร์ และชาว⁴²

5.2.2 เครื่องมือและวิธีจับสัตว์น้ำจืด

เครื่องมือและวิธีจับสัตว์น้ำจืดมีมากมายหลายประเภทเหลือเกิน แต่มีอยู่ไม่กี่ประเภทที่ใช้กันทั่วไปได้แก่ เบ็ด สวิง แห มอญ ไซ สุ่ม และตะแกรง สำหรับเครื่องมือประเภทอื่น ๆ ก็จะได้นำมาเสนอในที่นี้ด้วย ได้แก่ เรือแหพาน เรือแหโปง เรือแหทอด เรือช้อนใหญ่ เรือช้อนเล็ก ข่ายดักปลาตะเพียน แทงกรบ ลอบยื่น ลอบนอน ดักตุ้ม ดักไซ ดักถัน เบ็ดราว ตกเบ็ดปลาหางแมลงงู สวิงกึ่ง สวิงปลา อวน เซงเลง* ยกยอเล็ก ดักจัน ชนาง** ตกเบ็ดทรง โพงพาง ยกยอขันช่อ จีบ*** กัตรา**** ลอบพายและช้อนลอยสนั้น⁴³

5.2.3 การจับสัตว์น้ำเค็ม

แหล่งจับสัตว์น้ำเค็มได้แก่บริเวณที่ติดกับทะเล ได้แก่แถบชายฝั่งทะเลจันทบุรีที่บางปลาสร้อย (อยู่ที่ชลบุรี) มหาชัย สัตว์น้ำที่มีมากในอ่าวไทยได้แก่ ปลาหูซึ่งมีมากแถวปากน้ำที่ช่องแคบระหว่างเกาะต่อเกาะเป็นอันมากแถบจันทบุรีมีปลาโลมาหัวบาตร ปลาโอ ปลาดาบดาว ฯลฯ ชุกชุม ที่ปากน้ำมีปลากะเบน ปลาจะละเม็ด ปลาแซลมอน แต่ปลาที่ชุกชุมมากที่สุดคือปลาทู⁴⁴ นอกจากนี้ก็มีปลากูเรา ปลากะพง ปลาหางกิว ปลาแม่น้ำ นอกจากปลาแล้วก็มีกุ้งเคย หอยประเภทต่าง ๆ ได้แก่ หอยแครง หอยกะพง หอยหลอด และหอยแมลงงู ปลาหมึก และปลิงทะเลก็มีการจับกันมาก

* ดูคำอธิบายศัพท์ในอภิธานศัพท์หน้า 603

** ดูคำอธิบายศัพท์ในอภิธานศัพท์หน้า 603

*** ดูคำอธิบายศัพท์ในอภิธานศัพท์หน้า 603

**** ดูคำอธิบายศัพท์ในอภิธานศัพท์หน้า 603

สัตว์น้ำเค็มบางประเภทที่ควรนำมากล่าวได้แก่

กุ้งทะเล เป็นทรัพยากรที่สำคัญของราษฎร และทำเป็นสินค้าได้ใหญ่โต กุ้งเคยใช้ทำกะปิ ซึ่งนิยมใช้บริโภคกันทั่วไป วิธีทำกะปิก็นำกุ้งแช่เกลือ ๑ ถักด้วยเส้นไหมใสหรือซอณาอกุ้งฝอยหรือ กุ้งเคยมารวมไว้มาก ๆ แล้วเคล้าเกลือหมักลงในถังไม้รอจนเกิดอาการหมัก และออกกลิ่นเ็น่า แล้วจึงให้คนหลาย ๆ คนลงย่ำด้วยเท้าให้แหลก จะได้ของบดเหนียวเป็นแป้งชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่กี่วัน ต่อมาจะออกเป็นสีม่วง แล้วก็นำลงบรรจุโหลส่งออกตลาด ของที่บดเหนียวชนิดนี้มีรสเค็มจัด เผ็ดอ่อน ๆ เป็นที่นิยมมากของชาวไทย “เมื่อไม่มีกับข้าวอื่น แม้กะปิคลุกข้าวก็ยังกินได้”⁴⁵

ปู มีอยู่หลายชนิด ชนิดตัวใหญ่ใช้จับด้วยวิธียกยอตามริมแม่น้ำใหญ่ใกล้ปากอ่าวหรือ ในลำคลองที่ใกล้ ๆ กับทะเล ส่วนชนิดตัวเล็กมีชุกชุมในแถบน้ำตื้น ใช้ช้อนด้วยตะกร้าหรือบั้งก็ แต่โดยที่ปูพวกนี้มีเนื้อน้อย คนไทยจึงมักจะเอาลงดองในน้ำปลาหรือหมักน้ำเกลือ จนกระทั่งมี สภาพครึ่งดิบครึ่งเ็น่า เมื่อจะบริโภคปูเล็ก ๆ เหล่านี้ ก็จะเอาขึ้นมาจากน้ำปลาหรือน้ำเกลือ “บีบมะนาวแล้วก็หักก้ามไปดูด”⁴⁶

ปลิงทะเล มีขนาดใหญ่ และยาวเท่าลำแขน ชาวประมงจะแหะเอาเครื่องในออก แล้วนำไปตากแห้ง กลายเป็นรูปคล้ายสายหนังแห้ง เป็นส่วนประกอบสำคัญในการปรุงแกงจืดของ ชาวจีน⁴⁷

หอย ชาวทะเลในอ่าวไทยมีหอยนานาชนิดอุดมสมบูรณ์ทีเดียว เช่นหอยนางรม หอย แมลงภู่ เป็นต้น สำหรับหอยนางรมมีเป็นจำนวนมาก แต่คนไม่นิยมรับประทานเพราะมันขื่นกินไป และย่อยยาก ส่วนหอยแมลงภู่ที่คนนิยมรับประทาน วิธีจับก็คือ ชาวประมงจะเอาหลักไปปักเป็น ทิวแถวเป็นพัน ๆ หลักตามริมน้ำชายทะเลเพื่อให้หอยแมลงภู่เกาะ ปรากฏว่าทิ้งไว้เป็นเวลา เพียง 2 หรือ 3 เดือนเท่านั้น หอยก็จะมาเกาะเพิ่มจำนวนเป็นอันมาก เมื่อถอนหลักขึ้นจะได้หอย แมลงภู่รวมกันหนักตั้ง 200 - 300 ลิ้ว ยังมีหอยอีกประเภทหนึ่ง แต่ไม่ได้นำมารับประทาน นั่นคือ หอยมุก มีการงมหอยมุก เพื่อชักเอาไข่มุกเม็ดเล็ก ๆ หรือนำไปประกอบสิ่งประดับมุกบ้าง ถือเป็น อุตสาหกรรมประเภทหนึ่งของชาวไทยและเขมรบางหมู่⁴⁸

5.2.4 เครื่องมือจับสัตว์น้ำเค็ม

มีมากมายหลายประเภท ได้แก่ ร้วปะกักคอก ร้วปะกักปลา เรือฉลอมอวน ร้วไซมาน เบ็ดลาก สู้กันร้วไซมานหาง ที่โพงพาง ร้วกางเคยบางเหยี้ย ทอดแหทะเล เบ็ดกูเรา แทงร้วปู สองคนลากอวน เบ็ดวางตับ ซอนกึ่งซอณาปลา ร้วกึ่งทะเล ร้วโพงพางลากปลาในคลอง ร้วโพงพาง ลำแม่น้ำ ร้วดักปู ปะกักคอกลากเรือฉลอม ใสกึ่งใสเคย ร้วกางกึ่งกางเคย เบ็ดลากกระเบน

เบ็ดล่อกะพง เบ็ดราวปลาหางกิว เบ็ดสายปลาหางกิว แทงปลาแม่น้ำ อวนราด รั้วไซมาน-กลางคลอง รั้วไซมานริมคลอง ฉลอมกุงเรา ปะกักคอกกะพง ชูดน้อยใสเคยริมฝั่ง กระดานใสหาเคย กระดานลั้งหมึก ชูดหอยปากเปิด ฉมวก สวิงดักกุง เบ็ดวาสาลากเบ็ด เรือหาหอยแครง เรือหาหอยกะพง เรือหาหอยหลอด เรือหาหอยแมลงภู่ ละมุจับน้ำแห้งมีปีกไม่มีเปลือก ละมุจับน้ำลึกมีเปลือกมีก้นมีปีก เปลือกโป๊ะจับน้ำแห้ง เปลือกริงมีก้นจับน้ำไม่แห้ง อวนรัง อวนตีเคย อวนลากปลิง แหล่นแทงปลิงชนักแทงปลิงจับปลิง ชนักแทงกระจับ และอวนไส้รั้วจับปลาทะเลกลางคลองริมคลอง⁴⁹

5.2.5 การจับสัตว์น้ำเค็มในสมัยรัชกาลที่ 5 (โดยเฉพาะที่เมืองจันทบุรี)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงทอดพระเนตรการจับสัตว์น้ำที่จันทบุรีใน พ.ศ. 2419 ทรงบรรยายไว้ว่า การจับปลาในเมืองนี้ ใช้ลากอวน ลากเบ็ด ยกยอ โพงพางเหมือนที่อื่น ๆ แต่มีสิ่งแปลกอยู่ประการหนึ่งคือที่โพงพางนั้นซึ่งชาวเมืองจันทบุรีในขณะนั้นเรียกว่าไซมาน เพราะใช้รั้วปักเป็นปากชะนาง ไม้ช่องข้างได้น้ำช่องเดียวเฉพาะปากโพงพาง ๆ นั้นก็เหมือนกันกับโพงพางตามที่อื่น ๆ ปลาทะเลที่ชุกชุมในปากอ่าวคือปลาอินทรี ปลาดาบลาว ปลาทุเร้า ปลาจะละเม็ด และปลาอื่น ๆ แต่ปลาทุเร้าไม่มีมาถึงอ่าวนี้ ปลาจะละเม็ดนั้นมีขนาดโตกว่าปลาในอ่าวปากน้ำเจ้าพระยาเสียอีก⁵⁰

การจับปู ที่จันทบุรีนั้น พวกญวนเข้าริตส่วยยกฤษณาเป็นผู้ทำ วิธีจับทำดังนี้ใช้รั้วปักเรียง ๆ ห่างกันประมาณ 4 - 5 วา เมื่อเวลาจะชักรั้วต้องชักขึ้นมาโดยเร็ว ถ้าชักขึ้นช้าหรือลากเบา ๆ ก็จะไม่ได้อะไร ลักษณะของคันรั้วยาว 8 ศอก ตัวรั้วถักด้วยป่าน กว้างประมาณกำหนึ่ง วางรั้วไว้เรื่อย ๆ กับพื้นดิน มีเหยื่อเกี่ยวก่อนโต ๆ ถ้าปูมากินเหยื่อแล้วชักรั้วขึ้น ปูก็จะติดขึ้นมากับรั้วเพราะขดอยู่ในช่องตาข่าย ถ้าชักขึ้นช้าก็หลุดไปเสีย ปกติที่จับปูใช้เรือ 2 ลำ รั้วลำละ 20 อัน ชักได้วันหนึ่ง 200 ตัวเศษ เหยื่อที่ใช้นั้นเป็นเนื้อไก่สด ใช้ไก่วันละ 4 ตัว เพราะไก่ราคาถูกกว่าไก่ที่กรุงเทพฯ ปูขายได้ราคาซื้อขายละ 2 สลึงเพียง⁵¹

ชาวประมงที่จันทบุรียังทำเยื่อเคยเป็นสินค้าสำคัญอีกด้วย การทำเยื่อเคยนี้ทำกันที่ชายทะเลตั้งแต่แขวงเมืองกลงไปจนถึงเมืองขลุ้ง วิธีทำนั้นคือเอาระวะลงใส่ไปตามชายฝั่ง มีเรือเล็กผูกเอาลากไปด้วยลำหนึ่ง ถ้ากุงเคยเข้าในระวะมากแล้วก็สลัดลงในเรือเสียครึ่งหนึ่งก่อน แล้วก็ใส่ต่อไปอีกจนกว่าจะหมดเวลา กุงเคยที่ได้นี้มีเปลือกนิ่มเป็นเยื่อเคยอย่างดีไม่ต้องเหยียบต้องโยลก ใช้เคล้ากับเกลือ ก็จะละเอียดไปเองแล้วเอาขึ้นไว้บนร้าน ร้านนั้นเป็นเพิงมีชายคาข้างเดียวมุงด้วยจาก จึงเอาเยื่อเคยขึ้นกองแปะฝั่งแดดไว้บนหลังคา น้ำเคยก็ไหลตกลงชายคามีรางรับ

ให้ไหลไปลงที่ เยื่อเคยกที่ฝั่งไว้บนหลังคานั้น ทิ้งไว้ 3 - 4 วัน จึงเก็บเข้าถังเข้ายุงไว้ น้ำเคยกนั้น เป็นของดี ชาวเมืองจันทบุรีเรียก “น้ำเคยกตก” ใช้กันทั่วเมือง⁵²

ส่วนเยื่อเคยกแกงนั้นทำที่อ่าวเปริด ริมแหลมหมึก มีวิธีทำดังนี้คือ ลงอวนตาถี่ ๆ เพราะกึ่ง เยื่อเคยกนี้ตัวขนาดเท่ากึ่งฝอยเค็ม แล้วเกลี่ยกึ่งเคยกนั้นลงในถังใหญ่หรือสังเวียนทำด้วยใบจาก แล้วโรยเกลือเป็นชั้น ๆ สลับกับเคยกคนละชั้น หมักไว้หนึ่งคืน แล้วคนที่ทำก็สวมรองเท้าไม้ลงเหยียบย่ำให้ละเอียด แล้วนำขึ้นร้านฝั่งไว้ให้น้ำตก เช่นเดียวกับเยื่อเคยกที่ได้กล่าวมาแล้ว⁵³

ส่วนการจับปลาน้ำจืดที่เมืองนี้ ก็ใช้แห ใช้คัดช้อน ตกเบ็ดและเหมือนที่อื่น ๆ แต่ที่จันทบุรีนี้ปลาน้ำจืดไม่ค่อยจะบริบูรณ์

5.3 นโยบายของผู้ปกครองในการจับสัตว์น้ำ

ในการประกอบอาชีพจับสัตว์น้ำ รัฐบาลได้เรียกเก็บผลประโยชน์จากการจับสัตว์น้ำ เรียกเป็นอากรค่าน้ำ คิดเป็นตัวเงิน ผู้ที่ทำหน้าที่เก็บเงินให้หลวงนั้น เรียกว่า นายอากร ดังนั้นแต่โบราณมา ได้ตั้งให้นายอากรเรียกอากรค่าน้ำ เก็บจากราษฎรที่บรรดาไปหาปลาในทะเล แม่น้ำลำคลองบึงบางที่เป็นทางน้ำไหล และห้วยหนองน้ำ บรรดาที่มีอยู่ในพระราชอาณาจักร การเก็บอากรนั้นก็ให้เก็บตามกำหนดเครื่องมือใหญ่และน้อย แร่งหรืออ่อนต่าง ๆ กัน ตามที่ รัฐบาลได้กำหนดไว้ จำนวนเงินค่าน้ำซึ่งนายอากรเก็บได้แล้ว และส่งเข้าท้องพระคลัง แต่ก่อนปีหนึ่งถึง 700 ชั่งเศษ มาจนถึงต้นแผ่นดินรัชกาลที่ 3⁵⁴

ในการที่นายอากรมีสิทธิและหน้าที่เก็บอากรดังกล่าว ในสมัยรัชกาลที่ 3 นายอากรจึงสามารถหาผลประโยชน์ในแบบอื่นที่เกี่ยวข้องได้ คือมีการตัดตอนขายหนองคลองบึงบางเป็นคลองเขิน ให้แก่ราษฎรเป็นเจ้าของที่ต่าง ๆ ผู้ซื้อตอนทั้งปวงนั้นจึงปิดทำนบลงกะบังรังฝือกกันคลองบึงบางรุกรวมเอาปลากักขังไว้ในส่วนของตัว ๆ ปลาจะว่ายไปมาตลอดไปในที่มึ่น้ำทั้งปวงตามธรรมชาติไม่ได้ มีหน้าซำยังเป็นอุปสรรคต่อการเดินเรืออีกด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ต้องการมีเมตตากับสัตว์ และแก้ไขการคมนาคมทางเรือ จึงโปรดให้ข้าหลวงไปเปิดทำนบ และกะบังรังฝือกที่กันหนองคลองเข้าบึงบางเป็นคลองเขินทั้งปวงทิ้งเสีย และห้ามปรามราษฎรไม่ให้ลงกะบังรังฝือกดังนั้นต่อไป แล้วลัดอำนาจของนายอากรลงว่าให้เก็บค่าน้ำแต่โดยพิศุทธตาม เครื่องมืออย่างเดียว อย่าตัดตอนขายต่อไปเลย

ภายหลัง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงเห็นว่า การที่เก็บค่าน้ำเป็นเหตุให้คนหาปลา มากขึ้น เกรงจะเป็นบาปมากขึ้น จึงโปรดให้ยกอากรค่าน้ำเสียเลย หมายความว่าราษฎรที่จับสัตว์

น้ำทิ้งปวงไม่ต้องเสียอากรแต่อย่างใดเลย เพราะเห็นว่าเงินที่ขาดไปนั้นก็ไม่ใช่สำคัญ เพราะมีการตั้งภาษีอากรอีกมากมายหลายอย่าง ก็สามารถเก็บเงินภาษีอากรรายใหม่ ๆ มาจ่ายใช้สอยในราชการแผ่นดินแทน การที่ทรงยกเลิกก็เพื่อจะไม่ให้ราษฎรฆ่าสัตว์อีก แต่ความจริงที่เกิดขึ้นไม่เป็นไปตามที่ประสงค์ เพราะการที่ทรงยกเลิกอากรค่าน้ำ 700 ชั่งเศษนั้น ก็ไม่ได้ทำให้ปลาตายน้อยลงแต่อย่างใด ราษฎรก็ยังคงหาปลาอย่างเดิม หรือมีผู้ที่แต่ก่อนไม่ได้หากินด้วยปลา ครั้นเห็นว่าไม่ต้องเสียภาษีอากร ก็กลับหากินด้วยการหาปลามากขึ้น จนปลาเหลือกิน ต้องบรรทุกไปขายเมืองอื่นหลายลำสำเภาทูทุกปีอีก จึงไม่เป็นประโยชน์แก่สัตว์เดรัจฉานดังที่ทรงพระประสงค์ นอกจากนั้น ก็ไม่เห็นเป็นคุณความเจริญแก่พระพุทธศาสนาด้วย เสนาบดีผู้ใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็กราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เรียกค่าน้ำคืนดังที่เคยปฏิบัติมา ในสมัยนี้จึงมีนโยบายเกี่ยวกับการจับสัตว์น้ำดังนี้⁵⁵

1. ทรงฟื้นฟูอากรค่าน้ำ ซึ่งเคยเลิกมาแล้วในสมัยรัชกาลที่ 3 ให้เรียกอากรค่าน้ำจากราษฎรที่หาปลาตามพิกัดเครื่องมือ เป็นจำนวนขึ้นท้องพระคลังเพียง 400 ชั่งเศษ สำหรับใช้ในราชการแผ่นดิน

2. ห้ามนายอากรและราษฎรปิด กะบังรังเผือก กันทำนบตัดตอนขายลำแม่น้ำลำคลองที่เป็นทางน้ำไหล ที่ราษฎรไปมาได้ นั้น ไปขวางกันเอาเป็นอาณาประโยชน์ส่วนตัวผู้เดียว

3. ลำคลองที่เข้าทุ่งเข้านา เมื่อฤดูน้ำมากเรือราษฎรไปมาได้ มิให้นายอากรหวงห้ามให้ราษฎรหากินได้ทั่วกัน เมื่อน้ำลดคลองแห้งเป็นตอน ๆ เหมือนอย่างหนอง เรือไปมาได้แล้วกับหนองและบึงในท้องทุ่ง ให้นายอากรรักษาเป็นของนายอากรทำไปตามเดิม อย่าให้ราษฎรบังอาจและลักลอบทำปลาในหนองในบึง และลำคลองแห้งเป็นตอน ซึ่งเป็นของนายอากรเป็นอันขาด ถ้าราษฎรจะหากิน ก็ให้ไปตกลงกับนายอากร นายอากรจะยอมให้ก็ได้ไม่ยอมให้ก็ได้

4. กรณีลำแม่น้ำใหญ่เมื่อถึงฤดูน้ำลดแห้งเป็นห้วงเป็นตอน เหมือนอย่างลำแม่น้ำเมืองลพบุรีนั้นก็ยังคงเป็นแม่น้ำเหมือนน้ำไม่แห้ง เพราะมีน้ำไหลตลอดไปตามบ้านราษฎรเป็นอันมาก ห้ามมิให้นายอากรและราษฎรหวงห้ามไว้แต่ผู้เดียว ให้ราษฎรได้หากินได้ทั่วกันเหมือนเมื่อน้ำไหลอยู่เป็นนิตย์

5. จัดให้มีผู้ตรวจตราทุกปี อย่าให้มีการปิดกะบังรังเผือกตัดตอนขายสืบไป

นอกจากนี้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ยังมีกฎหรือข้อห้ามที่ผู้ปกครองประเทศประกาศแก่ราษฎรให้ทราบทั่วกัน มีอยู่ 3 เรื่องคือ วัน เวลาที่ห้ามจับปลาฆ่าสัตว์เด็ดขาด และสถานที่ที่ห้ามจับสัตว์น้ำเด็ดขาด รวมทั้งประเภทของสัตว์น้ำที่ห้ามจับด้วย

สำหรับวันและเวลานั้นก็คือทุกวันพระของเดือนไม่ว่าจะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรม ทุกคนจะงดเว้นจากการทำงานหนัก จะไปวัดเพื่อทำบุญบูชาพระ การตกปลาล่าสัตว์เป็นอันห้ามอย่าง กวดขันมาก ปาลเลกซ์บอว่า จะไม่มีเนื้อหรือปลาสดขายที่ตลาดเลย ผู้ใดละเมิดจะถูกปรับใหม่และ อาจถูกโบยอีกด้วย⁵⁶

ส่วนสถานที่ ๆ ห้ามนั้นเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ คือห้ามหา กุ้งหาปลาใน “เขตเสาศิลา” เขตเสาศิลาตั้งแต่ก่อนบักไว้เป็นอาศรรพ์ป้องกันความพินาศทุกทิศใน เขตพระนคร ถ้าใครทำปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์) ในเขตพระนครแล้วให้กรมเมืองจับแล้วปรับเอาทรา ยทำวัด⁵⁷ สำหรับเสาศิลาที่บักนี้ นายจอห์น ครอว์เฟิร์ดก็ได้เคยเห็นเมื่อคราวที่ได้เที่ยวคลองบางกอกใหญ่ คลองหลวง และคลองด่าน แต่เขาบอกว่าเป็นเสาไม้ทาสีขาวบักคู่กันคนละฝั่งคลอง คนนำเที่ยว ชี้แจงให้เขาฟังว่าเป็นหลักเขตหวงห้ามการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ราษฎรจะฆ่าสัตว์หรือจับกุ้งปลาภายใน เขตหวงห้ามไม่ได้เป็นอันขาด⁵⁸

สัตว์ที่ห้ามราษฎรจับได้แก่เต่า และกระ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ ให้มีตราออกไปให้กรมการเมืองฝ่ายตะวันออกซึ่งขึ้นกรมท่าแต่งกองจับออกจับผู้คนที่ “หา ฟองจันละเม็ดในทะเล” (ฟองเต่า) ถ้าจับได้ให้เอาตัวมาลงโทษและเรียกค่าปรับใหม่โดยสมควร ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสืบทอดนโยบายดังกล่าวด้วยการที่ ทรงกำชับผู้ว่าราชการเมืองกรมการเมืองให้ไปกำชับขุนรักษาสุมทริรีนายอากรรักษาเกาะในทะเล ฝั่งตะวันออก และพรรคพวกของนายอากรมิให้จับตัวเต่า ตัวกระซึ่งอาศัยที่ฝั่งและที่เกาะ เอามา ฆ่ากินหรือซื้อขาย ซึ่งจะทำให้ตัวเต่าและตัวกระสาปสูญพันธุ์ไปได้ แต่ให้ทะนุบำรุงให้เกิด พิษพันธุ์ขึ้นให้มาก ถ้ามีผู้ฟ้องร้องว่าขุนรักษาสุมทริรีและพรรคพวกฆ่าตัวเต่าและตัวกระกิน และซื้อขาย พิจารณาพบว่าเป็นความจริงก็จะทำโทษให้จงหนัก⁶⁰

หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงพระราชดำริว่าการที่มีนาย อากรเก็บฟองเต่ามาซื้อขายเป็นการบาป จึงโปรดให้ยกเลิกการมีนายอากรเสีย จึงทำให้เกาะในทะเล ฝั่งตะวันออกไม่มีผู้ใดระวังรักษา จึงเป็นช่องทางให้พวกสลัดกำเร็บคอยโจมตีเรือลูกค้าที่เดินทาง ไปมาอยู่เนื่อง ๆ ได้รับความเดือดร้อน และในขณะเดียวกันตัวเต่าที่อาศัยขึ้นถ่ายฟองในเกาะนั้น ๆ ก็มีพวกจีนไหหลำขึ้นมาตั้งกองจับเอาเนื้อไปทำแก้มออกไปซื้อขายจนเป็นสินค้าไปได้ และคนใน กรุงเทพฯ คนหัวเมืองก็พากันเอาอย่างจับตัวเต่าตัวกระฆ่ากิน และซื้อขายบ้างจนตัวเต่าตัวกระใน เกาะจะสูญพันธุ์หมด จึงเห็นว่าที่ผ่านมานั้นไม่เกิดประโยชน์แก่บ้านเมือง⁶¹ ด้วยเหตุนี้พระบาท-

สมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงโปรดให้มีนายอากรรักษาเกาะขึ้นใหม่ และในขณะเดียวกันก็ทรงกำชับให้กรมการหัวเมือง ห้ามปรามไม่ให้ทำร้ายเต่าหรือกระดังกล่าวแล้ว

ตามเหตุการณ์ที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าสัตว์น้ำยังไม่ได้รับการเอาใจใส่บำรุงพันธุ์ให้เป็นระบบ เพิ่งจะมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้เอง โดยปกติแล้วสัตว์น้ำต่าง ๆ ได้มีการขยายพันธุ์และเจริญเติบโตเป็นไปตามธรรมชาติ จำนวนของสัตว์น้ำจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของอาหารและน้ำที่มีอยู่ตามแหล่งน้ำในแต่ละปี การเจริญเติบโตของสัตว์น้ำ เช่น สัตว์น้ำจืดจะเริ่มขยายพันธุ์ในฤดูน้ำหลาก ซึ่งน้ำในแม่น้ำลำคลองจะสูงขึ้นและท่วมล้นฝั่งแม่น้ำจนไหลเข้าไปสู่เขตพื้นที่เพาะปลูก ระยะเวลาที่น้ำมีปริมาณมากสัตว์น้ำจะเริ่มผสมพันธุ์ และวางไข่ ลูกสัตว์น้ำที่มีขนาดยังเล็กจะต้องอาศัยอาหารตามธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องทุ่ง เช่น สาหร่าย พืชใต้น้ำ เกษรข้าว และพวกแมลงต่าง ๆ เป็นอาหาร ความอุดมสมบูรณ์ของอาหารตามธรรมชาติในช่วงเวลาที่น้ำท่วมทุ่งทำให้สัตว์น้ำเจริญเติบโต หลังจากนั้นน้ำเริ่มลดลง พวกสัตว์น้ำจะไปรวมกันตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ที่มีความลึกพอที่จะสามารถดำรงชีวิตได้ ในบางปีน้ำมีปริมาณน้อย และอาหารของสัตว์น้ำมีไม่พอ อาจทำให้สัตว์น้ำขยายพันธุ์ได้น้อยกว่าปีที่มือน้ำมาก ดังนั้นการอาศัยจับสัตว์น้ำตามแหล่งน้ำต่าง ๆ มาเป็นอาหารจึงมีความสำคัญต่อผู้บริโภคสัตว์น้ำทุกคน โดยเฉพาะราษฎรที่มีอาชีพเป็นชาวนา ชาวไร่ นอกจากจะใช้สัตว์น้ำเป็นอาหารแล้ว ยังนำไปขายเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวอีกด้วย สัตว์น้ำที่นับว่าสำคัญได้แก่ ปลาต่าง ๆ กุ้ง ปู และหอย เป็นต้น⁶²

การขาดแคลนอาหารจากสัตว์น้ำได้เกิดขึ้นเสมอเมื่อเกิดความแห้งแล้ง และแหล่งน้ำต่าง ๆ มีปริมาณน้ำน้อยจนทำให้สัตว์น้ำไม่สามารถจะขยายพันธุ์และเจริญเติบโตได้ รัฐบาลได้เห็นว่าควรจรรีบเร่งให้มีการบำรุงพันธุ์สัตว์น้ำให้เจริญยิ่งขึ้น ซึ่งจะทำให้เกิดประโยชน์แก่หลายฝ่าย ทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายราษฎรด้วย ดังที่นายกสภาเผยแพร่วาณิชยได้กล่าวไว้ว่า

สัตว์น้ำเช่นปลาเป็นอาหารและสินค้าสำคัญยิ่ง
อย่างหนึ่งของสยาม นับวันแต่จะมีความต้องการ
มากขึ้นตามความเจริญของบ้านเมืองและจำนวน
พลเมือง สภาเห็นว่าถึงเวลาสมควรแล้วที่จะคิด
จัดเพาะพันธุ์สัตว์น้ำให้มีปริมาณมากขึ้น พอกับ
ความต้องการของประเทศ จึงได้ประชุมพิจารณาเห็น
แล้วพร้อมกันลงความเห็น ว่า กระทรวงเกษตรและ

กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ควรจะช่วยกันแบ่งงาน
ในเรื่องการรักษาพันธุ์สัตว์น้ำและร่างประกาศจัดหน้าที่
ราชการ⁶³

เดิมตามความในพ.ร.บ.อากรค่าน้ำ ราชการแผนกบำรุงรักษาสัตว์น้ำเป็นหน้าที่ของ
เสนาบดีผู้บัญชาการสรรพากรคือเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ งานที่ได้ปฏิบัติไปแล้ว
คือพิทักษ์รักษามิให้ที่จับสัตว์น้ำและพันธุ์สัตว์น้ำเสื่อมเสียทรุดโทรม สภาเผยแพร่พาณิชย์เห็นว่า
บัดนี้ถึงวาระอันควรที่รัฐบาลจะคิดจัดเพาะพันธุ์สัตว์น้ำให้มีปริมาณมากขึ้น พอกับความต้องการของ
ประเทศเสมอไป ซึ่งจำจะต้องจัดโดยอาศัยความรู้พิเศษ สภาได้ประชุมพิจารณาเห็นว่า ควรแบ่งงาน
ในเรื่องเพาะพันธุ์สัตว์น้ำให้กระทรวงเกษตรราชการซึ่งเป็นผู้บัญชาการบำรุงรักษาทางน้ำทั่วไป
อยู่แล้ว ดังนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศกระแสพระบรมราชโองการจัดปันหน้าที่
ราชการในระหว่างกระทรวงพระคลังมหาสมบัติกับกระทรวงเกษตรราชการ ในเรื่องเพาะพันธุ์
สัตว์น้ำ พ.ศ. 2464 ให้กระทรวงเกษตรราชการมีหน้าที่ในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำดูแลรักษาสัตว์น้ำ
ในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่เลี้ยงรักษาเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ แนะนำกำหนดฤดูที่จะให้งดการจับ
สัตว์น้ำ กำหนดตราและขนาดของเครื่องมือ ห้ามการใช้เครื่องมือบางอย่างและห้ามการทำอันตราย
สัตว์น้ำ เช่น วางยาเบื่อ ยาเมา ไซ้ของระเบิด วิดน้ำในที่แห่งนั้นจนแห้ง (นอกจากบ่อปลา) เป็นต้น
ซึ่งเป็นการป้องกันพันธุ์สัตว์น้ำและให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีหน้าที่ปกครองที่ที่จับสัตว์น้ำ
และดูแลกิจการต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวกับการเก็บภาษีอากรในการจับปลา และการเก็บเงินอากรค่าน้ำ⁶⁴

กระทรวงเกษตรราชการจึงตั้งกองบำรุงรักษาสัตว์น้ำขึ้น และได้จ้าง ดร.ฮิว แมคคอร์มิค
สมิท (Dr. Hugh Mc. Cormic Smith) ผู้ชำนาญพิเศษเรื่องสัตว์น้ำชาวอเมริกัน มาเป็นผู้ตรวจ
สืบเสาะ และวางโครงการที่จะดำเนินราชการแผนกนี้ ดร.ฮิวได้ทำการสำรวจพันธุ์สัตว์น้ำทั้งใน
น้ำจืดและทางด้านทะเลเกือบทั่วราชอาณาจักร และได้เสนอรายงานการสำรวจพันธุ์สัตว์น้ำ
ตลอดจนการอุตสาหกรรมแผนกสัตว์น้ำของประเทศไทย พร้อมด้วยโครงการและข้อแนะนำในการ
ควบคุมบังคับบัญชาการบำรุงรักษาและการจัดให้เจริญขึ้นต่อกระทรวงเกษตรราชการเมื่อเดือน
กันยายน พ.ศ. 2468 กระทรวงเกษตรราชการได้ทูลเกล้าฯ ถวายรายงานนี้เพื่อทราบใต้ฝ่าละออง-
ธุลีพระบาท และได้นำเสนอสภาเผยแพร่พาณิชย์ เพื่อพิจารณาวินิจฉัยในการที่จะวางหน้าที่จัดการ
เรื่องสัตว์น้ำ สภาเผยแพร่พาณิชย์ได้ประชุมปรึกษาตกลงเห็นควรให้ตั้งกรมรักษาสัตว์น้ำขึ้นกรม
หนึ่งในกระทรวงเกษตรราชการ ต่อมาจึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมรักษา
สัตว์น้ำขึ้นในกระทรวงเกษตรราชการ มีหน้าที่บำรุงรักษา และเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ ดูแลและแนะนำ

ในทางขยายการจับสัตว์น้ำ อันเป็นอุตสาหกรรมอย่างหนึ่งที่ได้ประโยชน์ที่สุด ในด้านเป็นอาหารและเป็นสินค้าภายในและภายนอกประเทศ กำหนดเขตและฤดูกาลที่อนุญาต และกำหนดเครื่องมือสำหรับจับสัตว์น้ำ การอนุญาตและออกใบอนุญาตจับสัตว์น้ำ ส่วนการเก็บภาษีอากรและค่าธรรมเนียมในการจับสัตว์น้ำให้เป็นหน้าที่ของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจัดทำ เมื่อตั้งกรมรักษาสัตว์น้ำแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ดร.ฮิว แมคคอร์มิคสมิทเป็นเจ้ากรมรักษาสัตว์น้ำตั้งแต่วันที่ 27 กันยายน 2469⁶⁵

ในระหว่างที่กระทรวงเกษตรราธิการกำลังเริ่มงานบำรุงรักษาสัตว์น้ำ และกำลังต้องการผู้มีความรู้ในวิชาการแผนกนี้เป็นพิเศษ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์เสด็จประพาสจะประทานทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นทุนให้กระทรวงเกษตรราธิการ จัดส่งข้าราชการหรือนักเรียนไปศึกษาวิชาเพาะพันธุ์ปลาในต่างประเทศเป็นจำนวน 2 คนตลอดเวลา 6 ปี โดยมีเงื่อนไขว่ากระทรวงเกษตรราธิการจะต้องเตรียมตั้งตำแหน่งเจ้าพนักงานเพาะพันธุ์ปลาขึ้นใหม่ในกระทรวงเกษตรราธิการไว้รับผู้ที่สำเร็จการศึกษากลับเข้ามาเมื่ออัตราเงินเดือนตามที่กำหนด และจะได้ประทานเงินอุดหนุนเป็นค่าวิชาให้อีกเดือนละ 100 บาท ตลอดเวลาที่ผู้นั้นยังได้รับเงินเดือนไม่ถึง 500 บาท กระทรวงเกษตรราธิการได้จัดส่งนักเรียนรุ่นแรก 2 คน คือหลวงจุลชีพพิชชาธร (จุลวิจจนคุปต์) กับนายบุญ อินทร์มพรรยไปศึกษาวิชาเพาะพันธุ์ปลาในสหรัฐอเมริกา สำหรับหลวงจุลชีพพิชชาธรสำเร็จการศึกษาแล้วไปปฏิบัติงานในประเทศญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ และอินเดีย และยังไปตรวจศึกษาการจับปลาในอ่าวไทยและอินโดจีน ในพ.ศ. 2472 อีกด้วย ต่อมาในพ.ศ. 2473 เมื่อ ดร.ฮิว สมิทกราบถวายบังคมลาออก เนื่องจากหมดสัญญาจ้างและชราภาพ กระทรวงเกษตรราธิการจึงแต่งตั้งให้หลวงจุลชีพพิชชาธรรับตำแหน่งเจ้ากรมรักษาสัตว์น้ำ⁶⁶

ใน พ.ศ. 2469 เจ้าพระยาพลเทพได้เสนอความเห็นในเรื่องที่จะจัดบำรุง พันธุ์ปลาน้ำจืดในบึงบรเพ็ด โดยปรับปรุงบึงบรเพ็ดเป็นที่สงวนพันธุ์ปลา โดยที่เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการพร้อมด้วยนาย ซี.ดี.ยี (Mr. C.D. Gee) ปลัดกรมท่อน้ำและเจ้าหน้าที่ในกระทรวงเกษตรราธิการได้เดินทางไปตรวจบึงบรเพ็ดและวังมหากกรซึ่งต่อเนื่องกันเพื่อจัดเป็นที่เพาะพันธุ์ปลาแห่งแรก ต่อมาได้สั่งให้กรมท่อน้ำรังวัดทำแผนที่บึงบรเพ็ดด้วยเหตุที่บึงบรเพ็ดมีเนื้อที่กว้างขวาง อาณาเขตของบึงนี้ตอนใต้จดตั้งแต่ปากน้ำโพขึ้นไปทางเหนือตลอดในซีกตะวันออกของทางรถไฟสายเหนือจนถึงสถานีคลองปลากดเป็นระยะยาวประมาณ 21 กิโลเมตร และยื่นไปทางทิศตะวันออกในส่วนกว้างที่สุดประมาณ 35 กิโลเมตร จึงรวมเนื้อที่ในบึงนี้ประมาณ 500 ตารางกิโลเมตร ตามรูปของบึงนั้นด้านใต้กว้างด้านเหนือสอบเล็กน้อย มีทางน้ำไหลเข้าสู่และไหลออกจากบึงรวมหลายสาย

ไปสู่ลำน้ำนาน พื้นของบึงตามที่เป็นอยู่โดยสภาพธรรมชาตินั้น ในฤดูน้ำก็มีน้ำเต็มแทบทั่วทั้งบึง ในฤดูแล้งน้ำลดลงประมาณ 8-9 เมตร คงเหลือพื้นน้ำเป็นสาย ๆ และเป็นทางเป็นแอ่งสาย ๆ กันไป มีโขดและเนินดินโผล่ขึ้นเป็นตอน ๆ และระดับน้ำเวลาน้ำลดลงที่สูดนี้วัดได้ 17.56 เมตรแห่งระดับน้ำทะเล บึงบรเพ็ดเป็นบึงที่ตั้งอยู่ในตอนกลางของประเทศ มีอาณาเขตกว้างขวาง และโดยธรรมชาติเป็นทำเลเหมาะอย่างยิ่งสำหรับปลาชนิดต่าง ๆ แทบทุกชนิดที่เป็นอาหาร มีปริมาณเกลือเล็กน้อย จะเข้าไปโดยทางสายน้ำต่าง ๆ เพื่อไปอาศัยวางไข่และเลี้ยงตัวอ่อน กล่าวคือเมื่อต้นฤดูน้ำมา จำนวนปลาที่อยู่ในวัชพืชมวิชัยเป็นอันมากได้เข้าสู่บึงนี้ และได้อยู่อาศัยตลอดฤดูนี้ได้วางไข่และเลี้ยงตัวอ่อน เพราะในบึงนี้อุดมไปด้วยที่อาศัยที่สมควรต่าง ๆ เช่นมีโขดดินที่กำลังเป็นตอน ๆ และมีต้นหญ้าบางชนิดสำหรับวางไข่ และมีอาหารที่เป็นผักหญ้า และพืชผลอื่น ๆ ซึ่งมาตามกระแสน้ำ จึงนับว่าเป็นทำเลที่ดียิ่งสำหรับการเลี้ยงและรักษาพันธุ์ปลา⁶⁷

การสำรวจบึงบรเพ็ดซึ่งได้เริ่มครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2464 ดำเนินไปช้าเพราะว่างบประมาณ ในการนี้ยังไม่ต้องเจียดเอาเงินรายอื่นมาใช้ ดังนั้นการสำรวจจึงเสร็จใน พ.ศ. 2468 ต่อมาใน พ.ศ. 2469 ดร.ฮิว สมิทเจ้ากรมรักษาสัตว์น้ำได้เสนอโครงการปรับปรุงบึงบรเพ็ด โดยจัดสร้าง คันกันน้ำหนองดุก ฝายน้ำล้น ประตูน้ำและประตูระบายน้ำเพื่อให้บึงบรเพ็ดสามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ตลอดปี เพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำตามธรรมชาติในภาคกลาง กรมรักษาสัตว์น้ำโดยความร่วมมือกับกรมท่อน้ำจึงได้ดำเนินการสำรวจจริงวัดและจัดการเวนคืนที่ดินที่น้ำท่วมถึงและได้ลงมือทำการก่อสร้าง ตั้งแต่ พ.ศ. 2470 และได้ดำเนินการต่อมาจนถึง พ.ศ. 2472 เสร็จตามโครงการ รวมค่าใช้จ่ายในการนี้ประมาณ 452,352.56 บาท⁶⁸ สามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ตลอดปีเป็นเนื้อที่ 132,000 ไร่ นับว่าเป็นบึงที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ได้เปิดปล่อยให้ปลาน้ำจืดซึ่งเข้าไปเพาะและขยายพันธุ์ในบึงนี้ออกไปแพร่พันธุ์ในน่านน้ำสาธารณะเป็นประจำทุกปี บึงบรเพ็ดที่จัดขึ้นนี้เป็นที่เพาะและบำรุงพันธุ์สัตว์น้ำแห่งแรกซึ่งในปัจจุบันนี้ เรียกว่าสถานีบำรุงพันธุ์สัตว์น้ำบึงบรเพ็ด

บทสรุป

บทนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์และการจับสัตว์น้ำ ในเรื่องของการเลี้ยงสัตว์มีหลักฐานในสมัยต้นรัตนโกสินทร์คือของบาทหลวงปาลเลกัวซ์ กล่าวว่ามีการเลี้ยงเป็ด และไก่กันจนเป็นสิ่งธรรมดา ที่มีมากเหลือเกินได้แก่หมากับแมว ในตำราเล่มนี้ได้กล่าวถึงการเลี้ยงสัตว์ที่มีคุณค่าสูงได้แก่การเลี้ยงโค กระบือ การเลี้ยงช้าง-ม้า การเลี้ยงเป็ด-ไก่-สุกร การเลี้ยงไหม และการเลี้ยงครั่ง

ส่วนในเรื่องของการจับสัตว์น้ำนั้น ก็เป็นอาชีพที่ทำกันทั่วไปทุกหนทุกแห่ง การจับสัตว์น้ำมีทั้งน้ำจืดและน้ำเค็ม แหล่งจับสัตว์น้ำจืดได้แก่ ห้วย หนอง คลอง บึง ทุ่งนาทุกแห่ง และในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีหลักฐานระบุไว้ว่า สัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์มาก เครื่องมือในการจับสัตว์น้ำจืดมีมากมายหลายชนิด ได้แก่ เบ็ด สวิง แห มอง ฉมวก ไซ สุ่ม ตะแกรง ฯลฯ ส่วนสัตว์น้ำเค็มก็จับกันแถบชายฝั่งทะเล ในสมัยนั้นในอ่าวไทยมีปลาชุกชุมมาก เครื่องมือจับสัตว์น้ำเค็มก็มีมากมายหลายชนิด และดูจะมีมากกว่าเครื่องมือจับสัตว์น้ำจืดเสียอีก

ในเรื่องการจับสัตว์น้ำนี้ผู้ปกครองมีนโยบายหลายประการ ได้แก่การเรียกเก็บผลประโยชน์จากการจับสัตว์น้ำ มีการกำหนดวัน เวลา และสถานที่ห้ามจับปลา และยังรวมถึงประเภทของสัตว์น้ำบางจำพวกที่ห้ามจับด้วย ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการเอาใจใส่บำรุงพันธุ์สัตว์น้ำขึ้น และมีการจ้างชาวต่างประเทศที่มีความชำนาญมาช่วยราชการด้วย

คำถามท้ายบท

1. จงแสดงให้เห็นว่า โค-กระบือมีความสำคัญต่อเมืองไทยในยุคนี้ได้อย่างไร
2. ในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลให้การส่งเสริมการเลี้ยงและการซื้อขายโค-กระบือประการใดบ้าง จงอธิบาย
 3. การเลี้ยงใหม่ มีความก้าวหน้าในทางวิทยาการอย่างไรบ้าง จงอธิบาย
 4. ผู้ปกครองในสมัยรัชกาลที่ 3 และ 4 มีนโยบายประการใดบ้างต่อการจับสัตว์น้ำเป็นอาชีพของราษฎรชาวไทย
 5. จงแสดงให้เห็นถึงวิธีการต่าง ๆ ของรัฐบาลในรัชกาลที่ 6 และ 7 ในการบำรุงพันธุ์สัตว์น้ำมาให้ครบถ้วน
 6. เหตุใดบึงบรเพ็ดจึงเหมาะที่จะเป็นที่สงวนพันธุ์ปลา

เชิงอรรถ

1. ปาลเลกัวซ์, เรื่องเดิม, หน้า 14.
2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.
3. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
4. เรื่องเดิม
5. เสถียร ลายลักษณ์และคณะ, “ห้องตราว่าด้วยโคกระบือ จ.ศ. 1238”, *ประชุมกฎหมายประจำศก*, เล่ม 8 หน้า 166.
6. เรื่องเดียวกัน, หน้า 169.
7. สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *เอกสารตรวจราชการเมืองนครไชยศรี* (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 18-9.
8. สมชาย หลังหมอยา, “ปัญหาขานาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521, (อัดสำเนา), หน้า 163.*
9. ห.จ.ช. เอกสาร ร.5 .3.2 ก/12 หนังสือพระฤทธิจักรกัจจกรผู้ว่าราชการเมืองธัญบุรี ทูลกรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล 3 ต.ค. ร.ศ. 121 อ้างในสมชาย หลังหมอยา, เรื่องเดิม, หน้า 164.
10. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3*, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), เล่ม 1, หน้า 196.
11. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
12. *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404*, หน้า 391.
13. ห.จ.ช. เอกสาร ร.5 กษ 10/1, เรื่อง “ไต่สวนความรู้นายเจริญในการเพาะปลูก” อ้างในพวงเพชร สุรัตน์วิกุล, “เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ (พ.ศ. 2435-2475 (ค.ศ. 1892-1932))”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516, (อัดสำเนา), หน้า 80.*
14. พวงเพชร สุรัตน์วิกุล, เรื่องเดิม, หน้า 113.
15. เสถียร ลายลักษณ์และคณะ, “ร่างห้องตราประกาศพระราชทานตัวพิมพ์หัวเมืองชั้นนอก”, *ประชุมกฎหมายประจำศก*, เล่ม 8, หน้า 172-3.
16. เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.
17. “พระราชบัญญัติโค-กระบือ” เรื่องเดิม, เล่ม 8, หน้า 175.

18. เรื่องเดียวกัน, หน้า 178.
19. เสถียร ลายลักษณ์และคณะ, “ประกาศกรมพระนครบาล”, เรื่องเดิม, เล่ม 11, หน้า 258.
20. ห.จ.ช.เอกสาร ร.5 ค 142 ก./22 เรื่องจะเพิ่มภาษีค่าโคที่ส่งออกไปต่างประเทศแลคิตจะตั้งโรงฆ่าสัตว์ด้วย
21. พวงเพชร, เรื่องเดิม, หน้า 132 .
22. เสถียร ลายลักษณ์และคณะ, “ประกาศกรมศุลกากร”, เรื่องเดิม, เล่ม 11, หน้า 245.
23. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 68 .
24. ปาลเลกัวซ์, เรื่องเดิม, หน้า 144 .
25. เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.
26. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411, หน้า 240 .
27. พวงเพชร เรื่องเดิม, หน้า 113 .
28. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
29. ห.จ.ช. เอกสาร ร.5 กษ.8/2, เรื่อง “ทำไหม” อ่างในพวงเพชร, เรื่องเดิม, หน้า 78.
30. ห.จ.ช. เอกสาร ร.5 กษ.8/1, เรื่องรายงานพระองค์เพ็ญรายงานมิสเตอร์โตยามา เรื่องทำไหม อ่างในพวงเพชร, เรื่องเดิม, หน้า 78 .
31. พวงเพชร, เรื่องเดิม, หน้า 113 .
32. เรื่องเดียวกัน, หน้า 80 .
33. ปาลเลกัวซ์, เรื่องเดิม, หน้า 90 .
34. เรื่องเดียวกัน, หน้า 176-7 .
35. เรื่องเดิม, หน้า 13 .
36. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
37. เรื่องเดิม, หน้า 177.
38. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
39. เรื่องเดิม, หน้า 71 .
40. เรื่องเดิม, หน้า 178 .
41. เรื่องเดิม, หน้า 331 .
42. เรื่องเดิม, หน้า 177 .
43. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 173-4.

44. ปาลเลกัวซ์, เรื่องเดิม, หน้า 173-4.
45. เรื่องเดิม, หน้า 174-5 .
46. เรื่องเดิม, หน้า 175 .
47. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
48. เรื่องเดิม, หน้า 179 .
49. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 176-7.
50. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เสด็จประพาสจันทบุรี”, *ชุมนุมเรื่องจันทบุรี*, หน้า 161
51. เรื่องเดียวกัน, หน้า 131 .
52. เรื่องเดียวกัน, หน้า 161-2 .
53. เรื่องเดิม, หน้า 102 .
54. *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404*, หน้า 166 .
55. เรื่องเดียวกัน, หน้า 170 .
56. ปาลเลกัวซ์, เรื่องเดิม, หน้า 227.
57. *กัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ*, เล่มจบ, หน้า 199.
58. Crawford, *op. cit.*, pp. 129-30 .
59. *กัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ*, เล่มจบ, หน้า 199.
60. เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.
61. เรื่องเดิม, หน้า 224 .
62. พิชัย สิงห์ทอง, เรื่องเดิม, หน้า 93 .
63. ห.จ.ช. เอกสาร ร.6 กษ.2/16 หนังสือนายกสภาเผยแพร่พาณิชย์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 วันที่ 15 กันยายน 2464 อ้างในพิชัยสิงห์ทอง เรื่องเดิม, หน้า 93 .
64. ห.จ.ช. เอกสาร ร.6 กษ.2/16, เรื่องประกาศเรื่องเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ อ้างในพวงเพชร, เรื่องเดิม, หน้า 166 .
65. พวงเพชร, เรื่องเดิม, หน้า 167.
66. เรื่องเดียวกัน, หน้า 168
67. ห.จ.ช. เอกสาร ร.7 กษ.6/1, เรื่องบึงบรเพ็ด อ้างในพวงเพชร, เรื่องเดิม, หน้า 169 .
68. ห.จ.ช. เอกสาร ร.7 กษ.7/1, เรื่องจัดการรักษาพันธุ์สัตว์น้ำและรายงานดร.สมิต อ้างในพวงเพชร, เรื่องเดิม, หน้า 170.